O pravopisno-grafijskim pravilima na korist domovinske mladeži

Jembrih, Alojz

Source / Izvornik: **Dani Hvarskoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, 1997, 23, 141 - 176**

Journal article, Published version
Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:819954

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

O PRAVOPISNO-GRAFIJSKIM PRAVILIMA NA KORIST DOMOVINSKE MLADEŽI (1745.)

PRILOG POVIJESTI HRVATSKOGA PRAVOPISA

Alojz Jembrih

U povijesti hrvatskoga književnog jezika poznata je velika pravopisna neujednačenost, otkako je latinica u Hrvatskoj preuzela pismeno kreativnu ulogu nakon glagoljice (v. Moguš-Vončina, 1969.). Preuzimanjem latinice mnogi su se pisci našli u teškoći glede bilježenja hrvatskih glasova koji se latinskom abecedom nisu mogli primjereno označiti. To je već 1544. i 1545. izričito napomenuo Hrvat Bartol Jurjević (o njemu v. Jembrih, 1994., 203-234, odnosno 215.). Uostalom, to nije mučilo samo hrvatske pisce. I Štajerac Sigismund Valentin Popovič (1705.-1774.) u svojem poznatom djelu: *Untersuchungen vom Meeren, Leipzig 1750.*, također je predlagao reformu latinice u slovenskom jeziku. On je išao i dalje: naime, želio je da bi se njegovom reformiranom latinicom mogli, uz Slovence i Slavene, služiti i drugi narodi Europe. "(...) Mit meinem verbesserten lateinischen Alphabete können nicht nur alle Slavische und Wendische Mundarten, sondern alle noch bestehenden Sprachen von Europa dergestalt geschrieben werden (...)", XXIII.[1]

Popovič je posebno opravdavao reformu digrama ch /č/, (v.XXI-XX) koji je također s razlogom u kajkavaca 1640. Nikola Krajačević zamijenio sa cs (o tome ovdje). Isti je problem bio i piscima dubrovačkoga književnog kruga. Zato Rajmund Džamanjić objavljuje *Nauk za dobro pisati latinskijema slovima*, Mleci 1639.

Svi pokušaji reforme latinice u Hrvata uglavnom su se oslanjali na "način bilježenja sličnih glasova u geografski i kulturno najbližim stranim zemljama:

dubrovački i dalmatinski književnici, a često i bosanski katolički pisci koji objavljuju svoja djela u Italiji, na talijanski način, kajkavci, Slavonci i poneki Bosanci - na madžarski način" (Šojat, 1970., 265).

Tu činjenicu najbolje potvrđuje Filip Lastrić (1700.-1783.) koji 1755. piše *Od slovosložja (orthographiae) ilirickoga slovma latinskim* u svojem djelu *Testimonium bilabium* (...): "U dvi su varsti razdiljeni pisci koji metaše na štampu dila latinskim slovma v jezik naški. Parvi, u slovosložju slide izgovaranje talijansko za izreći riči naške, a drugi slide mađarsko. Kako na priliku ove i druge prilične riči:

Parvi	*toliko velja*	*drugi*
Kgluç Kraglev	Clavis regis	Kljucs Kraljev
Ochiu chiutiti	Volo audire	Ochu chutiti
Ovcza Czareva	Ovis Sultani	Ovca Careva
çujem, çinim	audio facio	csujem, c inim
naſcia ſctetta	nostrum damnum	naſſa ſſtetta etc."

U ovome poglavlju riječ je o izvornim djelima u kojima se posebno govori o ortografiji hrvatskokajkavskoga književnog jezika 17. i 18. stoljeća, a u hrvatskoj filologiji znanim samo po naslovu. Budući da su ta djela pisana latinskim jezikom, do danas ih kroatistika nije uspjela pobliže upoznati. Upravo iz tog razloga, autor ovoga teksta dao je prevesti jedno i drugo pravopisno djelo, popративši ih bilješkama. Prilaže se hrvatski prijevod latinskoga izvornika.

NIKOLA KRAJAČEVIĆ: *DODATAK PRAVOPISNOG OBJAŠNJENJA IZDANJU* "SVETIH EVANGELIOMOV" (1651.)

Već je Pavao Vitezović (1652.-1713.) u predgovoru svoje *Kronike* (1696.) pozitivno ocijenio važnost Krajačevićeva pravopisa (pripisuje ga Petru Petretiću, tadašnjem zagrebačkom biskupu, koji je bio samo izdavač spomenutoga djela).[2]

Vitezović je mislio kako je Nikola Krajačević (1582.-1653.) ponudio, u svoje doba, dobar latinički grafijski sustav, međutim, taj sustav kasnije nije našao nasljedovatelja. Filip Lastrić je, dajući primjere, svakako, pred sobom imao Krajačevićeva grafijska rješenja. Vitezović u predgovoru zapisuje: "(...) Što se pisma dostoji, dali su nikoji nauke, kakono med ostalimi Petar Petretić Zagrebački biskup, u Evangeliumskih svojih knjižicah, al' kako i drugih tako i onoga malo gdo, ali skoro nijedan obderžava, neg vsaki po svojoj volji i prez reda piše (...)", *Kronika*, 1696.

SZVETI
EVANGELIOMI,
Koteremi ſzvéta Czirkva
Zagrebecska Szlovenzka, okolu
godiſcsa, po Nedelye te Szvet-
ke ſive:
ZIEDNEM KRATKEM CATE-
chiſmusem, za nevmetelne lyudi haſz-
novitem: Szvetlóga i Viſzoko poſtu-
vanoga Gozpodina Gozpodina
PETRA PETRETICSA,
Biſkupa Zagrabecskoga, Oblaztj-
jum, i ztroſkom, i Szlovenzkem ſzlo-
vom na ſzvetlo vun dani, i ſtampani.
z-dopuſcsenjem Gornyeh.
Vu NEMSKOM GRADCZE.
Na jezero ſzezt zto petdeſzét i pervo
leto.
PriFERENCZEWIDMAN-
STADIUSE ſtampare.

Naslov Krajačićeva djela »Sveti Evangeliomi...«, Graz, 1651.

Ljudevit Gaj (1809.-1872.) kritički će i podcjenjujuće o istoj Kraja-čevićevoj latiničnoj reformi, zapisati: "(...) Z ovum nepotrebnum slovum pervi obteršil je (opteretio je, A.J.) naš jezik Peter Petretić b.z. ar on sam vu svojoj evangeliomskoj knjižici, koju leto 1651. na svetlo dal je, na strani 303, valuje, da on pervi, ovaj nesrečni y, koji bratju od bratje još bolje razdružuje, poleg ostrogonskoga eršega (biskupa, A.J.) Petra Pazmanija iz mađarskoga krivopisa (sic!) spodobnim načinom kak nekoje druge duhu slavenskomu suprotivne slovstvene falinge na mesto staronavadnoga pri Horvateh i y(j)vupeljal je" (cit. prema Vončina, 1988., 268).

Da bismo se uvjerili kako Krajačević nije nasljedovao nikakav "mađarski krivopis", prilažemo hrvatski prijevod s latinskog izvornika.

DODATAK PRAVOPISNOM OBJAŠNJENJU UZ IZDANJE OVE KNJIŽICE

I

Doista, kako naš hrvatski i slavonski narod nema nikakvu domaću nomenklaturu, i, uopće, nikakva zajednička gramatička ni pravopisna pravila, već se svaki pojedini prema svom uvjerenju različitog i nesigurnog načina pisanja drži, objavljujem potomstvu: da u ovom i u mojim drugim, kako prijašnjim tako i budućim (ako se Bogu svidi) hrvatskim djelcima, od pučke slavonske i hrvatske ortografije, ili načina pisanja za značenje i izgovor bilo kojih slova, ni u čemu nisam odstupio; tako na primjer kod slova CH zajedno spojenih (diagram, A.J.) koja sam svugdje zamijenio slovima CS isto tako spojenima, u riječima čisto slavonskim. Na primjer, za riječ *chlovek* sam *cſlovek*: za riječ *kerſchenik* napisah *kerſcsenik*, i tako u svima drugima. Potaknut sam nadalje da to učinim zbog ovog razloga: naime, kad su nekoć latinska slova u slavonski ili hrvatski jezik (in Linguam Sclavonicam aut Croaticam) prenošena, bez sumnje su prihvaćena s istim značenjem i izgovorom koji tada i sada ista slova u latinskom jeziku imaju. No ipak, slova CH zajedno spojena, nisu imala, niti ikako imaju, onaj glas u latinskim riječima koji obično imaju u slavonskim riječima; kao što je jasno u ovim riječima: *Chriſtus, character, charta, charitas, chirographum, chirurgus, chirotheca, cholera, chorda, chorea, ſchola, ſcheda*; i u drugim brojnim ovakvim, bilo vlastitim, bilo onima uzetim iz grčkog pisma. Kakav, dakle, ta spojena slova imaju *glas* u prethodnim latinskim riječima takav trebaju imati i u slavonskim i hrvatskim.

Kakje od veka bilo, tak i vezda: i na vſze vekivecſne véke, Amen.

APPENDIX

Ad declarandam editionem huius Libelli Orthographicam.

QUandoquidem noſtra Natio Croatica & Sclavonica, nullam nomẽclaturam vernaculam, nullasque prorſus regulas Grammaticales atque orthographicas communes habet: ſed unuſquiſq; pro ſuo ſenſu privato varium incertumque ſcribendi modũ tenet: notum facio Poſteris; me, in hoc, & alijs prioribus poſterioribusq; (ſi Deo placuerit) opuſculis meis Sclavonicis, à vulgari Sclavonico Croaticoq; (orthographiſmo) ſeu ſcribendi modo, quò ad ſignifica-

»Dodatak« u Krajačevićevim »Evangeliomima« (1651.) o kajkavskoj ortografiji

tionem ac pronunciationem quarumdam literarum, nonnihil receſſiſſe; videlicet in literis CH ſimul junctis, quibus ubique ſubſtitui litteras CS æquè unitas, in vocabulis purè Sclavonicis. Exempli cauſa, pro voce *chlovek* poſui *cſlovek*: pro verbo *kerſchenik*, ſcripſi *kerſcsenik*. & ſic in omnibus alijs. Motus porrò ſum ad id faciendum hac ratione. Nam cùm olim litteræ Latinæ in linguam Sclavonicam aut Croaticam tranſlatæ ſunt, haud dubiè acceptæ ſunt cum eadem ſignificatione ac enunciatione, quam tunc & nunc habent eædem litteræ in lingua Latina. Atqui literæ CH ſimul jũctæ, non habuerunt, neque modò habent illum ſonum in vocabulis Latinis, quem vulgò habent in dictionibus Sclavonicis; ut clarum

eſt in hiſce vocibus: *Chriſtus*, *character*, *charta*, *charitas*, *chirographum*, *chirurgus*, *chirotheca*, *cholera*, *chorda*, *chorea*, *ſchola*, *ſcheda*; & in alijs hujuſmodi quamplurimis, ſive proprijs, ſive à Græco characte re mutuatis; qualem igitur hæ litteræ conjunctæ habent ſonum in prædictis vocabulis Latinis; talem debent habere etiam in Sclavonicis & Croaticis.

Quòd verò hiſce litteris ſubſtituerim CS æquè unitas, movit me auctoritas Eminentiſſimi quondam Cardinalis & Archiepiſcopi Strigonienſis Petri Pazmanij, viri, verè in omni doctrinarum genere eminentiſſimi, qui in ſuo doctiſſimo Sacrarum Concionum tomo, & ſæpius recuſo Controverſiarum Hodœgo, Hungarico idiomate conſcripto, eaſdem literas CS uni-

tas, prioribus ſubſtituit, melioris ſoni gratiâ, rejecto antiquo Hungarorum ſcribendi modo.

Eundem imitatus ſum in litteris I & V, cum vocalibus præponuntur. fiuntque conſonantes, ut priorem exprimerem tali formâ J, poſteriorem tali V: verbi gratia, *jalen eſlovck, velik jelen*, &c.

Ab eodem accepi, vocalem I mutare in literaram Y, quando prior poſt nonnullas conſonantes ſique ſcit, vimque ſuam amittit, ut in his vocibus, *prihagyati, podganyati, odztuplyavati.*

Apud eumdem vidi literam S duplicatam, ad exprimendum aſperiorem ſonum, veluti in *ſtraſſen, ſzuſſecz*, & his ſimilibus; & alioqui neceſſaria eſt hujuſmodi duplicatio ad differentiam multarum vocum, quæ neqneunt diſcerni

ni invicem, niſi duplicatâ literâ Ss nt pater in verbo *ſálecz* & *ſálecz*: *ſálno* & *ſálno*: *ſzuſſen* & *ſzuſen*, &c.

Præterea ſuperfluum duxi, literâ S cum Z conjungere, ante literas K, P, T. Sufficit enim ſola littera Z ad exprimendum eundem ſonum, quem exprimit ibidem cum S unita: ut ſi ponas *zkvariti*, tantumdem facis, ac ſi ſcriberes *ſzkvariti*: *Zpati* idem eſt ac *ſzpati*: eodem modo *ztati* & *ſztati*, & ſic in alijs.

Demum vocabulis adverbialiter ſumptis accentum gravem adhibui: acuto verò & circumflexo longitudinem ſyllabarum deſignavi, ad facilliorem legendi modum, pro ijs, qui Sclavonicum idioma exactè non noverunt.

ER-

Uistinu, na to što sam ta slova zamijenio jednako spojenim CS, potaknuo me autoritet preuzvišenog pokojnog kardinala i nadbiskupa ostrogonskoga Petra Pazmanija, muža zaista vrlo izvrsnog u svim vrstama znanosti, koji je u svom vrlo učenom svesku Svetih propovijedi,[3] i češće pretiskanom "Vodiču kontroverzija" ("Controversiarum Hodoego"), na madžarskom jeziku napisanom, ista slova CS spojena zajedno zamijenio prethodnima, zbog boljeg zvuka, odbacivši stari način pisanja Madžara.

Istoga sam (nasljedovao) u slovima I & V, kad se preponiraju samoglasnicima i postaju suglasnici, tako da bih prvi izrazio tim oblikom J, a potonji takvim V: na primjer *jalen cſlovek, velik jelen*, itd.

Zbog istoga sam prihvatio da se samoglasnik I izmijeni u slovo Y kad se prethodni nakon nekih suglasnika smekšava, i svoju silu gubi kao u ovim riječima: *prihagyati, podganyati, odztuplyavati.*

Kod istoga (Pazmanija, A.J.) vidjeh dvostruko slovo S za izražavanje oštrijeg *glasa*, kao u *ſtraſſen, ſzuſſecz*, i tome slično; i osim toga potrebno je ovakvo udvostručenje za razlikovanje mnogih riječi koje se ne mogu međusobno razlikovati, osim udvostručivanjem slova: ſſ, kao što je jasno u riječima *ſsálecz* i *ſálecz: ſsálno* i *ſálno*: *ſzuſsen* i *ſzuſen* itd. (šálec - žálec, šálno - žálno, sušen - sužen, A.J.).

Osim toga, smatrao sam suvišnim slovo S sa Z vezivati pred slovima K, P, T. Dovoljno je, naime, samo slovo Z za izražavanje onoga *glasa* koji izražava na istom mjestu spojen sa S: jednako činiš kad staviš *zkvariti* kao i kad pišeš *ſzkvariti*: *Zpati* isto je kao *ſzpati*: isto tako ztati i ſztati, i tako u drugim riječima.

Napokon sam naglasak gravis (`) primijenio u riječima kad se uzmu priloški, a akutom (´) i cirkumfleksom (^) označio sam dužinu slogova za njihovo lakše čitanje za one koji nisu ispravno naučili slavonski (hrvatski, A.J.) idiom (akcenatske znakove dodao A. J.).

UPUTE ZA PRAVILNO PISANJE HRVATSKIH RIJEČI (1745.)

U svojem rukopisnom katalogu tiskanih knjiga u Zagrebu od 1690. do 1800., Adam Alojzije Baričević pod godinom 1732. zapisuje: Jambressich Andr. *Manuductio ad croaticam Orthographiam. Zagrabia typis Joan. Weitz* - 1732 - 8., a pod godinom 1745. *Manuductio ad Croaticas dictiones debite scribendas. Anno à partu Virginis 1745. Zagrabiae typis, et sumptibus Joan.Bapt.Weitz. - 8.*

Prvi naslov ne nalazi se danas u NSB u Zagrebu; drugi je pohranjen u Metropolitani, sign. M 5459 i nalazi se u knjizi Gabrijela Jurjevića, Liszti Heroov (...), Beč 1675., kao privez. Budući da o tom drugom naslovu nema spomena u Pavla Dielsa 1951. kao ni u drugih kroatista, čini mi se uputnim o njemu nešto reći. Sam naslov pokazuje da je autor nepoznat, kojega ni Baričević nije spomenuo. Uspoređujući naslov s onim iz 1732. uočit ćemo njihovu sličnost, barem u prve tri riječi. Time se autorstvo opet moglo atribuirati Andriji Jambrešiću, što je učinio i Vladimir Horvat 1986., 52: "(...) Jambrešić je 1742. u Zagrebu, u tiskari isusovačke akademije tiskao veliki *LEXICON LATINUM interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*, a tri godine kasnije objelodanjuje novo izdanje svoga pravopisa. Već u naslovu naglašuje da se njegova reforma pisma temelji na izgovoru: *Manuductio ad croaticas dictiones debite scribendas tam ex ipsa verae pronuntiationis natura, quam litterarum valore deprompta*(...), Zagreb 1745., (Uputa za pravilno pisanje hrvatskoga govora kako prema naravi samoga izgovora, tako prema vrijednosti slova).[4] Taj prvi hrvatski pravopisni priručnik namijenjen "učenim ljudima i jedino onima koji Pravila ispravnog pisanja žele imati i naučiti", kako je autor na kraju napomenuo, doista zaslužuje širu pozornost hrvatske filologije.

Na 32 stranice džepnoga formata, uz predgovor "učenom čitatelju" autor je u 22, što kraća što dulja, pravila ponudio teoretsko-analitički prikaz pravopisa tzv. sjeverne hrvatske zone. Čitajući danas, nakon 250 godina, sva ta pravila, čitatelj će s pravom zaključiti kako iz te grafijsko-jezikoslovne rasprave zrači praktičan i znanstveni duh. *Upute za pravilno pisanje hrvatskih riječi latiničnim slovima* (1745.), za svoje vrijeme, bile su dobar primjer sređivanja grafije bez primjene nadslovnih (dijakritičkih) znakova. Autor predlaže pravila u kojima vodi računa o grafijskoj i izgovornoj strani razlikovnih obilježja hrvatskokajkavskoga jezika u 18. stoljeću. Tako, na primjer, govori o nužnosti razlikovanja palatalnoga *lj* od *l* i *nj* od *n*. Zanimljivo razlaganje o digramu *ch /č/* pri čemu odbacuje *-h*, otklanja kolebanja u pisanju glasova: *j, u, v*. Geminatu *tt* opravdava semantičkim razlozima. Tu je već predloženo ono što je i Gaj 1830. uveo u svoj pravopis - naime, dva digrama bez dijakritičkog znaka *cz /c/, sz /s/*; u Uputama se nalazi i ono što je kasnije, 1814., Marko Mahanović zadržao, odnosno odstranio: *y* je zadržao samo u pomoćnoj funkciji kod digrama *dy, gy, ly, ny* (d, lj, nj), a *q, x* odbacio je (v. Vončina, 1985., 24-25).

Da bi se današnji čitatelj uvjerio u vrijednost spomenutih *Uputa*, prilažemo ih u hrvatskom prijevodu s latinskog izvornika popraćenim bilješkama. Tako, po prvi put objavljene *Upute*, vrijedan su prinos povijesti hrvatskoga pravopisa i jezika.

UPUTA
ZA
PRAVILNO PISANJE HRVATSKIH RIJEČI
Kako prema samoj prirodi pravilnog izgovora,
tako i prema vrijednosti slova
uzeta,
i
na korist domovinske mladeži,
te onih stranaca koji hrvatski jezik žele učiti,
iznesena.

Godine od poroda Djevice 1745.

U ZAGREBU,
Slovima i troškom Ivana Krstitelja Weitza.
Slavne Kraljevine Hrvatske tiskara.

PREDGOVOR
UČENOM ČITATELJU

Danas se može vidjeti skoro toliko načina hrvatskoga pisanja koliko se pisanih tekstova gleda: naime, ovaj se (ruko)pisac u jednom, drugi u drugome razlikuje od ostalih, čemu se najviše čude stranci kad žele izgovarati hrvatske riječi prema pisanju, a prevareni slovima ondje stavljenim ne mogu; jer ili nedostaje nužno za pravilan izgovor ili ne postoji ništa što bi mu pridonosilo, dapače što bi ga samog pobijalo. Štoviše, u suvremenim rukopisima pojedine riječi ne može izgovoriti ni sunarodnjak a da ne oklijeva oko značenja koje im je namijenjeno; katkad, takvim odabirom slova, pa čak i ispravnim zakonima pisanja postiže se protivno. Nadalje, tražiš li pravi uzrok tolikoj različitosti, valja imati u vidu i izvjesni nemar koji je za očekivati, te koliko i koja slova prema značenju ispravnog izgovora ova ili ona riječ zahtijeva; naime, brinuti o tome uvjet je bez kojeg se ne izvodi ispravno pisanje, a da ne govorim o mnogim pogreškama koje se protiv volje javljaju, te dvoznačnostima i razlikama u značenju koje se uvlače u duh spisatelja.

MANUDUCTIO
AD
CROATICAS DICTIONES
DEBITE
SCRIBENDAS,

Tam ex ipſa veræ pronunciationis natura, qvàm litterarum valore deprompta,

ET

In Favorem Patriæ Juventutis,
nec non eorum Alienigenarum, qvi Croaticum Idioma diſcere cupiunt,
expoſita.

Anno à Partu Virginis 1745.

ZAGRABIÆ,
Typis,& Sumptibus Joannis Baptiſtæ Weitz.
Inclyti Regni Croatiæ Typographi.

Naslov »Pravila« za pisanje hrvatske riječi ... Zagreb, 1745.

Daljnji je pak razlog slabija briga učitelja. Kad u kuću primaju mladiće, (koje valja poučavati radi pohađanja škola, poučiti ih istinitim i sigurnim zakonima pisanja), oni tako podučene otpuštaju: uslijed toga biva da: Quod puer asvescit, senex dimittere nescit (*Što dječak usvoji, starac se ne zna odučiti*); niti im se zbog sumnje jače usjekne razmišljanje o istraživanju pravilnog načina pisanja, pa se čak i u čitanju tuđih pisama vrlo često prilično muče.

Odlučih, dakle, mladiću, osloboditi te svih ovih neprilika, ne želeći ništa do tvoje stalne suradnje kojom ćeš se i sam mnogo htjeti okoristiti. Samo u toj nakani, predložit ću tebi ovo upravljeno pravilo: *svaka hrvatska riječ mora se pisati tako kako se izgovara*[5]: jer, uistinu, kad god odviše općenito pravilo tebi možda nije dostatno, mnogim ću ga pojedinostima svugdje razjasniti pridodanim prikladnim primjerima, tako da ćeš u pravilno pisanje skoro bez teškoća biti upućen(...)

A da ta pravila to željnije svladaš, koliko i da te ona što točnije pouče da ih usvojene zapamtiš počni što prije, istražuj pojedinačna pravila bilo kojeg znalca izgovaranja domaće riječi, da ispravno i istinito, bez pristranosti, iskaže svoje mišljenje o svakoj istini: a tada, ne čujući ništa ni o čemu osim o istini po sebi, te o potrebi u praksi, nastoj marljivo sva pravila i pojedinačno usvojiti: istinita su po sebi, naime prikazuju se pojedinačna po prirodi ispravnog izgovora i po vrijednosti slova, što je najistinitija osnova pisanja bez greške: ako su pak istinita, to jest ako ništa krivo ne preporučuju, onda suprotno njima djelovati, znači griješiti; dakle, da ne bi griješio, obvezno ih u praksu moraš uvesti.

Uostalom, kakvu ćeš slavu, pitam, svugdje čuti o lijepom slovu, koje si možda odlučio oblikovati, ako je nepravilno? Tu i tamo čut ćeš: ova ruka proizvela je manje lijep, ali pogrešaka pun, tekst; naime, slovo od tvoga mnogo lošije, ali dobro oblikovano, svakome bit će draže i na većoj cijeni; tvoje će, pak, imati koliko čitatelja toliko i sudaca. Kad se sve ovo pretpostavi da je istinito, kolika god bila cijena djela, da tom trudu marljivo prioneš, ti sam, ako si razborit, budi sudac; i ne plaši se baš svega, pogotovo ne onoga što dulje vremena, ne znam kolikim trudom, moraš učiti: naime, kad pozorno obaviš treće, pa i četvrto čitanje, i ustvrdiš pravi izgovor takve riječi, vidjet ćeš odmah da izgovor doista zahtijeva ono što pravila postavljaju, a primjeri pokazuju, *i kad ne bi tako pisao kako znaš da se traži prema izgovoru*, drugi iz tvog pisanja riječi ne bi mogao izgovoriti kao što se traži da se izgovaraju: tako ćeš razum istinom uvjeriti i, samim tim, svladat ćeš veći dio poteškoća: stoga nastavi raditi, neće proći dugo i steći ćeš neizgubivu naviku pravilnog pisanja. Pa ipak, ako gdje, mimo očekivanja, smisao pravila ne dokučiš, dogovori se sa svojim učiteljem, neka te on, istom lakoćom kojom bi te

suprotnim vezao pravilima pisanja, ovim pravilnima i sigurnima pouči, i odatle, svoju čast po tebi i tebi sličnima na kasnije potomstvo prenese, koju čast, uostalom, neka želi i onima koji su loše poučeni. Ako pak nema učitelja, potraži nekoga drugog koji će ti istom ljubavlju pomoći kojom bi želio da se i njemu u potrebi pomogne.

UPUTA
za pravilno pisanje hrvatskih riječi

I.

Prvo pravilo ti predlaže da u hrvatskom pismu ne bude mjesta slovima *ae, oe, q, w,* i *x*.[6] Ako ipak latinska riječ neko od njih zahtijeva, te među hrvatske dođe u pisanje, neka bude stavljeno iz ljubavi prema latinskom pravopisu. Inače ae i oe nikada ne dolaze. Za *q* piše se *k*, za *W* stavlja se *B*, a umjesto *x, ks*, npr. *vekſi kvár*, a ne *vexi qvár*. Premda se *x* može podnijeti, za njim ipak ne postoji nikakva potreba. Kad treba napisati pravilan izgovor riječi u kojoj se javlja *x*, jasnije označuje *ks* nego *x*, npr. *vekſi*. Zatim jer je *vekſi* u pozitivu velik, također prikladnije drugim stupnjevima privlači *ks* nego *x*, kojemu u pozitivu nema nikakva traga.

II.

2. *C*. Kad u hrvatskim riječima slovo *C* neposredno prethodi ili slijedi samoglasniku, ili također *U*, kad u suglasnik v prelazi, Hrvati mu običavaju dodati *z* i tako pisati: *czaprag, czél, czikla, czoprija, czukar, oczvirek, preczvel, ztolecz, tkálecz, ſpicza*, itd., kojoj stvari, čini se, da se ipak ne može navesti nikakav formalan razlog, osim ako izuzmeš zastarjeli i stoga puki običaj: ali pače, budući da su slova abecede iz latinskog jezika preuzeta u hrvatski s onom istom vrijednošću koju su ondje imala, a i dalje je zadržavaju (osim slova *S*, kako se niže kaže), nema razloga zbog kojeg bi se raspravljalo o najmanjoj pogreški, tako bez *z* pišući: *caprag, cikla, coprija, precvel, ztolec*, itd., naime, ako slova *C* u latinskim riječima: *caepae, cicer, civitas*, itd. na pravi i potpuni dođu izgovor bez *z*, zašto ne bi i u hrvatskim riječima, barem sa samoglasnicima *e*, i *i*, i *v*, premda bi se konačno *cz*

PRÆFATIO
AD
STUDIOSUM LECTOREM.

TOt fermè hodie videre eſt Croaticè ſcribendi modos, qvot miſſiva conſpiciuntur: nam chirographus iſte in uno, alter in alio diſcordat ab aliis, qvod plurimùm mirantur extranei dum dictiones Croaticas ex ſcriptura pronunciare volunt, & per litteras ibi infertas decepti nonvalent; qvia vel ad enunciationem debitam neceſſariæ deſunt, vel ad eam nihil conferentes, imò evertentes ipſam adſunt. Et qvod plùs eſt: in modernis ſcripturis ſingulas dictiones nec Patriota qvivis ſinè hæſitatione ad intentum ibi ſenſum enunciare poteſt, eò qvòd litterarum electionem pro tali pronunciatione ſignificanda, ſuo modo ſcribendi, aut etiam veris ſcribendi legibus reperiat contrariam. Diverſitatis porrò hujusmodi, ſi proximam qværis cauſam, incuriam attendendi, qvot, & qvas litteras ex vi debitæ pronunciationis hæc, aut illa dictio reqvirat, eſſe deprehendes: id enim ſolicitè curare, eſt conditio, ſine qva non debitè exarari ſcriptura, qvinimò plurimis ſcatens mendis prodit ingrata, ut multas taceam amphibologias, & ſignificationum variationes, qvæ contrà ſcribentis mentem irrepunt. Remotior autem cauſa eſt Pædagogorum minor debitâ ſolicitudo; qvi dum domi Juvenculos pro freqventandis ſcholis inſtruendos aſſumunt, pro eo, ut veris, & certis eos imbuant ſcribendi legibus, obiter inſtructos dimittunt: exinde fit: *Qvod puer aſſveſcit, ſenex dimittere neſcit*; & nec per ſuſpitionem qvidem eis ampliùs incidit cogitatio inqvirendi debitè ſcribendi modum, eſtò in legendis alienis ſcripturis non parùm perſæpè laborent. Statui ergo te, chariſſime Juvenis, his omnibus eximere malis, nihil inde petens prætter tuam conſtantem cooperationem, qvâ tibi ipſi multùm velis prodeſſe. In hunc finem unicam hanc tibi tenendam proponerem Regulam: qvævis Croatica dictio ita debet ſcribi, ſicut exigit pronunciari: verùm qvia hæc nimis generalis, in qvovis tibi caſu fors ſufficere non poſſet, eam per plures particulares, additis aptis ubiqve exemplis dilucidabo, ut ſic ad debitè ſcribendum nullô qvaſi labore manuducaris. Ut autem has Regulas tantò avidiùs capias, qvantò ſtrictiùs ipſæ te captum tenere parant; age priùs, examina ſingulas per qvemcunque Patrii Idiomatis pronunciandi apprimè gnarum, ut pro æqvo, & vero ſinè partiali nimirùm in oppoſitum affectione, ſuum de cujuslibet veritate edicat ſentimen: & tunc nihil audiens de ulla prætter veritatem in ſe, & neceſſitatem in praxi, cura ſedulè, ut omnes, & ſingulas tibi facias proprias: veræ enim ſunt in ſe, nam ex natura pronunciationis debitæ, & valore litterarum prodeunt ſingulæ, qvod ipſum unicum veriſſimum fundamentum eſt ſinè nævo ſcribendi: ſi autem veræ ſunt, id eſt, nihil falſi ſvadent, ergo contrarium eis agere, eſt errare; ergo ne erres, illas neceſſariò ad praxim ducere debes. Qvid, qvæſo, laudis ex eleganti cæteroqvin charactere, qvem fortaſſis formare didiciſti, ſi irregularis eſt, ubivis audies? Hæc manus pulchram, ſed errorum plenam pro-

producit ſcripturam, hoc paſſim audies: nam character tuô longè inferior, benè caſtigatus, cuilibet erit charior, & in majori pretio: tuùs autem qvot Lectores, tot habebit Cenſores. His omnibus pro vero ſuppoſitis, qvanta ſit opera pretium, ut huic ſtudio diligenter incumbas, tu ipſe, ſi prudens es, eſtò judex: nec pertimeſcas qvaſi multas, aut diu cum neſcio qvali ſabore diſcendas: ternâ enim, aut qvaternâ relectione attentè peractâ, & ponderando dictum Regulæ cum exemplis, & conſideratâ debitâ talis dictionis pronunciatione, videbis ſtatim pronunciationem re verâ id exigere, qvod regula prætendit, & exempla demonſtrant, & niſi ita ſcribas, ſicut agnoſcis à pronunciatione prætendi, alius ex tua ſcriptura non poterit dictiones efferre, prout efferri petunt: & ſic intellectum veritate convinces, & eô ipsô habebis majorem difficultatis partem ſuperatam: deinde pergito practicare, non erit diu, & habitum debitè ſcribendi aquires inamiſſibilem. Sicubi autem præter expectationem ſenſum Regulæ non aſſequereris, tuum conveni Pædagogum, hic eâdem facilitate, qvâ contrariis te ligaret ſcribendi legibus, his veris, & certis te imbuet, indéqve ſuum honorem per te, tuíqve ſimiles in ſeram transmittet poſteritatem, qvem aliàs in malè inſtructis perpetuò deſideraret. In defectu autem Pædagogi, qvære alium, qvi eâ charitate tibi ſuccurret, qvâ ſibi egenti ſuccurri optaret.

Uvod »Pravila...«, 1745., str. 2–4.

III.

3. *S.* litteram Croatæ neceſſitantur paulò aliter uſurpare, & proferre, qvàm veri Latini olim, aut etiam hodiè Romani, & Germani proferunt, aliàs multitudinem infinitam ſuarum dictionum ſcriptò debitè indicare non poſſent, uti jam patebit.

Valet ergo *S* apud Croatas idem fermè, qvod apud viciniores Italos; aut qvaſi idem, qvod in latinis dictionibus *ſch*, litteras conjunctas habentibus, ùt ſunt: *ſchema*, *ſchidium*, *ſchedula*, &c. & Germanicis *ſchau*, *ſchön*, *ſchitz*, *aſchen*, &c.

Notanter dixi fermè, & qvaſi idem, qvia adhuc non ita fortiter, & tam aſperò ſibilò effertur *S* apud Croatas, ſicut effertur *ſch* in præfatis dictionibus, ſed modicè leniùs. ex. gr. *ſaba*, rana, *ſena*, fœmina, *ſivi*, vivit, *Soltár*, Pſalmus, *ſúto*, luteum, &c. qvam pronunciationem nec Latini, nec Germani litteris comprehendere, & indicare poſſunt: nam ad ſummum ſcriberent *ſchaba*, &c. & idem eſſet, ac ſi Croata ſcribere volens *ſepecz*, faculus, ſcriberet *ſtepecz*, claudus, &c.

IV.

IV.

4. *ß.* Qvando autem dictiones Croaticæ æqvè fortem, & aſperam exigunt pronunciationem, ſicut in præfatis Latinis, & Germanicis dictionibus pronunciatur *ſch*, debet *ſ* duplicari, licèt id in initio dictionis accidat, aliàs ſcriberetur totò cœlò diverſa ſignificatio, ùt *ßepecz*, claudus: *ſepecz*, faculus. *ßalecz*, jocaſta: *ſalecz*, aculeus. *ßuta*, minuta rudera: *ſuta*, flava. *ßuly*, fœx ex ſudore cutis digitis fricantibus contracta: *ſuly*, puſtula. *ßenicza*, triticum: *ſenicza*, fœmella. *ßal je*, ivit: *ſal je*, diſplicet, &c.

Idem prorſus eſt de *ß* in medio dictionis. v.g. *Maſſe*, Miſſæ Sacrificia: *maſe*, ungit. *Teſſe*, ſecuri lævigat: *teſe*, graviùs. *Dúſſe*, Animæ: *dúſe*, longiùs. *Zdiſſe*, ſuſpirat: *zdiſe*, elevat. *Kaſſe*, pultis: *káſe*, oſtendit. *Zviſsiti*, exaltare: *zviſiti*, incurvare. *Ztráſsi*, terret: *ztráſi*, excubias agit. *Práſsi*, pulveres excitat: *práſi*, frixat. *Vgaſſen*, extinctus: *vgáſen*, habens pedes lutò infectos, &c. Sunt etiam alia plurima, qvæ vi pronunciationis duplex *ſ* exigunt. licèt aliàs nulla inde timeatur confuſio.

stavilo ispred *a, o,* i *u*: ali točnije nijedan samoglasnik u hrvatskom *cz* ne može tražiti, što svjedoče knjige na pravom ilirskom[7], koliko one stare toliko i kasnije, koje se moglo vidjeti, svugdje, u sličnim slučajevima, zadovoljne samim *C*; i to s pravom, jer izgovor onih i sličnih riječi sa samim *C* ostaje tako netaknut i potpun da ga može, prema značenju slova, bez greške izgovoriti čak i čovjek nevješt jeziku.[8]

Uistinu, kad se ondje doda *z*, niti smeta pravilnom izgovoru, niti se upotrebljava protiv unutrašnjeg značenja njegove vrijednosti, stoga možda neka se općenito tolerira; ipak je bolje da se suvišno uvijek ispušta, kao što se ispušta u pravom ilirskom.[9]

Izdvoji od onoga što je rečeno o vrijednosti slova to da slovo *C* čak i Latini često za k upotrebljavaju, kao: *caput, cor, cura*, itd. To ipak Hrvatima nije dopušteno. Oni, naime, kad u izgovoru svojih riječi čuju *k*, također uvijek pišu *k*, a nikada *c*, npr. *kaſsa, kehar, ſsaka, komin, kupina, ztoklaſz, pokriven, vuzek, teſak*, itd.[10]

III.

3. *S*. Slovo *S* Hrvati trebaju malo drukčije upotrebljavati i izgovarati nego nekoć pravi Latini, ili danas Romani i Nijemci, koji inače neizmjernu množinu svojih riječi ne mogu označiti pravilnim pisanjem, kao što će se vidjeti.

Vrijedi dakle *S* kod Hrvata gotovo isto što kod susjeda Talijana; ili skoro isto što i *ſch* u latinskim riječima koje imaju združena slova, kao što su: *ſchema, ſchidium, ſchedula*, itd., i u njemačkim: *ſchau, ſchön, ſchitz, aſchen*, itd.

Naime, rekoh gotovo i skoro isto jer dosad se ne izgovara tako čvrstim i tako grubim šuštanjem *S* kod Hrvata kako se izgovara *ſch* u spomenutim riječima, nego malo blaže, npr. *ſaba*, rana, *ſena* , foemina, *ſivi* vivit, *Soltár*, Psalmus, *ſúto*, luteum, itd., koji izgovor niti Latini niti Nijemci slovima ne mogu razumjeti ni označiti: naime, u najboljem slučaju napisali bi *ſchaba*, i bilo bi isto kad bi Hrvat, htijući: napisati *ſepecz*, saculus, napisao *ſsepecz*, claudus, itd.

IV.

4. *ſs*[11]. Ipak, kad hrvatske riječi traže jednako jak i oštar izgovor kao što se u prethodnim latinskim i njemačkim riječima izgovara *ſch*, *ſ* se treba udvostručiti. Pa i onda kad se to događa na početku riječi, inače bi se napisalo potpuno drukčije

VI.

6. *D. G. K. P. T.* Conſonantes ab hac Regula excipe, hæ enim ante ſe non reqvirunt *ſz*, ſed *z* ſolum, eſtò cum præfato tenui ſibilo in aliqva dictione pronuncientur. Et primæ qvidem duæ id apertè inſinuant, v. gr. *zdavna*, pridem: *zgorel*, combuſtus, &c. aliæ tres autem, eſtò tam apertè litteram *ſ* non excludant; ex eo tamen, qvòd æqvè benè ſinè, ac cum antepoſito *ſ* talis pronuncietur dictio, evincitur *ſ* eſſe ſuperfluum, v. g. *zpoved*, *ſzpoved*, confeſſio: *ztolecz*, *ſztolecz*, ſedile: *zkákat*, *ſzkákat*, ſaltare, &c. non apparet ulla differentia: ergo in his, & ſimilibus ante præfatas Conſonantes, debet *ſ* tanqvam ſuperfluum omitti, & ſolum *z.* ſcribi.

VII.

7. *Z.* Qvando recta pronunciatio non exigit illum tenuem ſibilum, ſed modicè craſſiorem, quô modò Germani unum *ſ* efferunt in dictionibus: *haaſen*, lepores: *Wieſen*, prata: *eiſen*, ferrum, &c. Croatæ ſcribunt ſolum *z*, ùt: *pazim*, ac-

ùt: *ſilo*, ſubula: *poſzúſit*, exiccare: *potroſſit*, conſumere: *ſupelyák*, rudis homo: *ſoſtar*, ſutor: *miſs*, mus, &c. qvæ ſi cum uno *ſ* ſcriberentur, non poſſent ex ſcriptura debitè efferri, & ſcribentis imperitia, aut ſaltem negligentia proderetur. Præterqvam, qvòd etiam in ſimilibus, poſſet inopinatè ſeqvi confuſio, ut ſi velles Croaticè ſcribere: deambulavi, *preſselſzemſze*, & ſcriberes: *preſélſzemſze*, nimis me ſtrinxi. locò *miſsi*, mures, ſcriberes *miſi*, ſemiclauſis oculis aſpice. locò *púſsi*, infla, *púſi*, cocleæ, &c. Præſtat ergo nunqvam omittere duplex *ſ*, qvotieſcunqve, & ubicunqve recta pronunciatio tale exigit.

V.

5. *Sz.* Qvando dictio Croatica cum tenui qvodam, & acuto ſibilo pronunciari petit, ad cum planè modum, qvô Germani duo *ſ* efferunt in dictionibus: *Wiſſen*, ſcire: *eſſen*, manducare, &c. Croatæ ſcribunt *ſz.*, ſic: *ſzamecz*, maſculus: *ſzmola*, pix: *láſzi*, capilli: *deſzet*, decem: *peſz*, canis, &c.

VI.

značenje, kao: *ſsepecz*, claudus: *ſepecz,* saculus. *ſsalecz*, jocasta, *ſalecz*, aculeus. *ſsuta,* minuta rudera: *ſuta*, flava, *ſsbuly*, foex ex sudore cutis digitis fricantibus contracta: *ſuly,* pustula. *ſsenicza,* triticum: *ſenicza,* foemella. *ſsal* je, ivit, *ſal* je, displicet, itd.

Upravo je ista stvar sa *ſs* unutar riječi, npr. *Maſse,* Missae Sacrificia; *maſe,* ungit. *Teſse*, securi laevigat; *teſe*, gravius, *Dúſse,* Animae; *dúſe*, longius. *Zdiſse,* suspirat; *zdiſe*, elevat. *Kaſse*, pultis; *káſe*, ostendit. *Zviſsiti,* exaltare; *zviſiti*, incurvare. *Ztráſsi*, terret; *ztráſi,* excubias agit; *Práſsi*, pulveres excitat; *práſi,* frixat. *Vgaſsen*, extinctus; *vgáſen,* habens pedes luto infectos, itd. Postoje i mnoge druge stvari koje značenjem izgovora zahtijevaju dvostruko *ſ,* inače se ne treba bojati nikakave zbrke, kao: *ſsilo*, fubula: *poſzúſsit*, exiccare: *potroſſit*, consumere: *ſsupelyák*, rudis homo: *ſsoſtar* sutor: *miſs*, mus, etc., a koje se, ako se pišu s jednim *ſ,* ne mogu prema pisanju izgovoriti kako treba, te bi se pokazalo neznanje onoga koji piše, ili barem nemarnost. Osim toga, jer i u sličnim slučajevima može iznenada uslijediti zbrka, tako da kad bi htio hrvatski napisati: deam-bulavi, *preſselſzemſze*, napisao bi: preselſzemſze, nimis me strinxi. Namjesto *miſsi*, mures, napisao bi *míſi,* semiclusis oculis aspice. Umjesto *púſsi*, infla, *púſi*, cocleae, itd. Bolje je, dakle, nikada ne ispustiti dvostruki *ſ*, koliko god puta i gdje god to ispravan izgovor zahtijevao.

V.

5. *Sz.* Kad se hrvatska riječ želi izgovoriti nekim tankim i oštrim glasom, na onaj, dakako, način kojim Nijemci izgovaraju dva ſ u riječima: *Wiſſen*, scire; *eſſen*, manducare, itd., Hrvati pišu *ſz*, tako: *ſzamecz*, masculus: *ſzmola*, pix: láſzi, capilli: *deſzet*, decem: *peſz,* canis, itd.[12]

VI.

6. *D, G, K, P, T.* Suglasnike iz tog pravila izdvoji, oni naime prije sebe ne zahtijevaju *ſz*, već samo *z*, tj. izgovaraju se s prije spomenutim oštrim zvukom u nekoj riječi. Prva dva doista to otvoreno potvrđuju, npr. *zdavna*, pridem: *zgorel*, combustus, itd., ostala tri pak tako otvoreno slovo ſ ne isključuju; iz toga pak što se jednako dobro takva riječ izgovara bez, kao i s predmetnutim ſ, proizlazi da je ſ suvišan, npr. u *zpoved*, *ſzpoved*, confessio: *ztolecz*, *ſztolecz*, sedile: *zkákat*, *ſzkákat,* saltare, itd. Ne pokazuje se nikakva razlika. Dakle, u ovim i u sličnim slučajevima ispred spomenutih suglasnika treba ispustiti ſ kao suvišan i pisati samo *z*.[13]

VII.

7. *Z.* Kad ispravan izgovor ne zahtijeva onaj tanak glas, već malo puniji, na koji način Nijemci jedno ſ izgovaraju u riječima: *haaſen*, lepores: *Weiſen*, prata; *eiſen*, ferrum, itd., Hrvati pišu samo *z*, kao: *pazim*, attendo: *mraz*, pruina: *zapert*, occlusus: *prazen*, vacuus, itd.

VIII.

8. *tt.* Katkad se događa da se također treba udvostručiti slovo *t* da bi se razdvojila različita značenja,[14] npr. *Bitti*, percutere: *biti*, esse. *Ztatti*, surgere: *ztáti*, stare. *Bratti*, fratres: *bráti*, colligere. *Hitti*, projice: *híti*, accelera. *Pittat*, saginare: *pitat*, interrogare, itd. Naime, u nekima od ovih, ako se dobro razmotre, u izgovoru se javlja udvostručeno *t*, a u nekima ne: i mogla bi se lako potkrasti pogreška; kao kad bi napisao ovako: *moram rano ztáti, i kopune pítat*; umjesto da napišeš: debeo mature surgere, et capones obefare, napisao bi: debeo mature stare, et capones interrogare. Protivno takvom tvom mišljenju, ispuštanje jednog *t* bilo bi ti uzrokom izmjene značenja. Isto tako, nedostatak udvostručenog ſ ili *t* naglaskom se ne može nadomjestiti jer, kad je to potrebno, samoglasnici, a ne suglasnici, moraju nositi naglasak.

IX.

9. *V* i *U* nisu isto, naime *v* je suglasnik, i može se nazvati *ve*. *U* je pak samoglasnik, gdje god se postavi, tako da se kao *u* mora izgovarati.[15] Razlog tome jest što se *ve* mora drugom slovu pripojiti da bi tvorio slog; *u* pak to može samo od sebe činiti, npr. ubique, uter, itd., isto tako u hrvatskom: *u Nebu, u Zemlyi*, in coelo, in terra, itd., ali ne i *v*, kao u: valet, vos, vel, itd., *vagan, velik*, metreta, magnus: *vnogi*, multi itd. Ako bi se, naime, ove posljednje riječi s *u* napisale, ne bi bio isti izgovor, a od dva, nastala bi tri sloga. Tako *uagan, uelik*. Kad se, dakle, *u* veže s drugim slovom, ili biva samoglasnik, kao što u latinskom biva, ili suglasnik, što se u hrvatskom često događa kad zajedno s ovim tvori jedan slog, tj. tada nije više u nego *v*, i mora se pisati kao *v*.

X.

10. *J.* i *I.* Ono što je rečeno o *v* i *u*, treba također obdržavati sa *j* i *i*. Naime, *j* je suglasnik i može se zvati jota.[16] Stoga se također, za razliku od samoglasnika, piše kao niže navedeno, npr. *jabuka*, malum: *jelen*, cervus: *moje*, meum; *jutro*, mane, itd., to bi se, naime, sa *i* loše pisalo kao: *ielen*, *iutro*, itd. Naime, *i* s drugim samoglasnikom spojen također je uvijek *i*, te se tako i treba izgovoriti kao *i*. Ako pak s njim čini jedan slog, tada nije samoglasnik, pa se, dosljedno tome, i ne treba pisati kao samoglasnik već kao suglasnik *j*.[17]

Reći ćeš: jednako dobro izgovaram *jelen* i *ielen*; *zoue* i *zove*, pa zašto bi se onda rečenom razlikom pisali? Odgovaram: Ako želiš, možeš za *talpa* izgovoriti i *ſalpa*; a ako ćeš više htjeti potvrditi da su isti *s* i *t*, nikad te neću uvjeriti: ostat će, ipak, kod drugih uvijek istina da se *t* nikada ne može izgovoriti kao *s*. To vrijedi i za *j* i *i*, i *u*; ovi, naime, imaju svoju vlastitu (glasovnu A. J.) vrijednost koja se ničim drugim ne može zamijeniti. Ali ti (ostat će također uvijek istina) tako izgovaraš jer drukčije ne razumiješ, niti ćeš, da bi razumio, htjeti biti obaviješten; inače bi mnogo drukčije mislio.[18]

Ne moraš se čuditi onome što je rečeno o *v*, i o *j*, naime, oba ova slova nalaze se, skoro svugdje, na latinskom tako napisana i tiskana; ako se ne bi nalazila, znaj da to pismo ili knjiga nije dobro korigirana.

XI.

11. *ij*. Kad hrvatska riječ izgovorena kako treba osim *jota* označuje samoglasnik, bilo prije *jota*, bilo nakon nje, upozorava da zvuči, a gdje zvuči tu se mora i napisati. Na primjer, o *i* ispred *jota*: *izpijat*, ebibere; *zabíjam*, incutio: *privijam*, alligo: *izlijat*, effundere, itd. razlog čega ćeš ubrzo imati: naime, ako takvu riječ čitaš napisanu razdvojenim slogovima, kao: *zabi jam, izpi jam*, itd., dobro je izgovaraš, premda rastavljeno. Ali ako ovako napisanu: *zabi am, izpi am,* itd., pročitaš, nećeš dobro izgovoriti; gore će biti ispustiti samoglasnik *i*, kao: *zab jam*: dakle, oboje se traži. Primjeri za i nakon *jote*: *Jive,* Joannes: *miſsji* rép, murina cauda: *vrásji poſzel*, diabolica factio: *jiver*, est breve fragmentum ligni a securi caedente resiliens: *divji praſzecz*, aper: *mácsji ſzléd*, felis vestigium: *cslovecsji* ztán, humana habitatio: *Bosji dár*, Divinum donum, itd., ovo se, naime, ako se ispusti *jota*, neće moći dobro izgovoriti; npr. *Boſi, macsi, miſſi,* itd., a ako se pak ispusti samoglasnik i ostavi jota, kao u: *macsj, miſsj*, itd., na neki način jedva se mogu izgovoriti, naime, *j* nije *i*.[19]

XII.

12. *Cs*. Mnogo je ljudi koji riječi: *csakan*, clava: *cserv*, vermis: *cslovek*, čovjek: *vecsera*, coena: *obcsuvan*, conservatus: *pocsinut*, quiescere: *prevecs*, nimis: *hodecs*, ambulans: *krics*, clamor, itd., u kojima je onaj isti izgovor koji u Nijemaca čine slova *tſch* zajedno s predmetnutim samoglasnikom u riječima: *Gutſsche*, auriga: *peitſchen*, percutere: *ratſschen*, crepitare, itd., - pišu sa *ch*, a to se (s njihovim dopuštenjem kažem) ne čini dopustivim.[20]

Naime, ako bi takve riječi sa *ch* trebalo pisati, to bi zahtijevao ili njihov dobar izgovor ili vrijednost slova *h*: naime, nema drugog osnovnog razloga koji bi se za to naveo. Kao prvo, ne treba jer ispravan izgovor onih riječi izričito pače nameće da se najjače čuje slovo ſ, a *h* da se nikako ne čuje. Kao drugo, ne treba jer *h*, po svojoj prvotnoj namjeni i prirodi, niti u latinskom, niti u njemačkom, niti u hrvatskom jeziku ne treba proizvesti onaj zvuk koji se u izgovoru onih riječi čuje. Dakle, nema razloga zbog kojeg ovdje treba pisati ch.[21]

Osnovni dokaz. Što se tiče drugog dijela, svatko gleda na prvi, jer gdje god se *h* stavlja, uvijek i svugdje je *h* i traži da se *h* po svojoj prirodi izgovara. Javlja se u latinskom: *habeo, hostis, vah mihi*, itd., u njemačkom: *ich*, ego: *dich*, te: *hoch*, altus, itd., u hrvatskom: *hodi*, vadas: *hiſa*, domus: *pehar*, urceus: máh, muscus, itd., dakle, *h*, po svojoj prirodi, ne proizvodi onaj glas koji se čuje u izgovoru onih riječi.

Reći ćeš: stoga se *h* sam ne može natjecati za taj izgovor, bolje je zaista ako mu se predmetne *C*. Odgovaram: Slovo *C* ne može drugome pridati što samo nikako nema, pa čak i ako se s njim spoji. Javlja se u latinskim riječima: *charitas, cheleuma, echo, chirotheca,* itd. Isto tako u njemačkim: *nicht*, non; *mich*, me; *hoch*, altus, itd. dakle, ni *h* se ne može natjecati da bi s predmetnutim *c* označio onaj glas.

Dokaz. Ako se pretpostavi kao sigurno, slovo *c* za onaj izgovor obvezno se natječe; naime, neke napisane riječi od ovih riječi sa *c*, ako se ispuste *h i* ſ, kao: *cerv, clovek*, mogu se čitati, izgovarati i razumjeti; dapače, mnogi ljudi ne poznaju dobro jezik, te tako izgovaraju i lako razumiju.

Neka se sada napiše *c* odvojeno od drugih zajedno postavljenih, kao: *c ſerv, kric s*, moći će se dobro izgovoriti, tj. rastavljeno, samo ako se ono *e* koje suglasnik *c* za sobom vuče, ne izgovara.[22] Dapače, bez *c* napisano drugim slovima, dobit će se više nego polupotpun izgovor, kao: *ſerv, kris*, itd.

cædente reſiliens : *divji praſzecz*, aper : *mácsji ſzléd*, fells veſtigium : *cslovecsji ztán*, humana habitatio : *Bosji dár*, Divinum donum, &c. hæc enim omiſsô *jota* non poterunt benè efferri, v. g. *Boſi*, *macsi*, *miſſi*, &c. omiſsâ autem Vocali, & poſitò jotâ ſic : *macsj*, *miſsj*, &c. vix aliqvo modo efferri poſſunt, *j* enim non eſt *i*.

XII.

12. *Cs.* Multi ſunt, qvi vocabula : *esakan*, clava : *cserv*, vermis : *cslovek*, homo : *vecsera*, cœna : *obcsuvan*, conſervatus : *pocsinut*, qvieſcere : *prevecs*, nimis : *hodecs*, ambulans : *krics*, clamor, &c. in qvibus eſt illa eadem pronunciatio, qvam faciunt apud Germanos litteræ *tſch* ſimul vocali præpoſitæ in dictionibus : *Gutſche*, auriga : *peitſchen*, percutere : *ratſchen*, crepitare, &c. ſcribunt per *ch*, qvod (bonâ veniâ eorum dico) non videtur poſſe probari.

Si namqve tales dictiones per *ch* ſcribi deberent, vel id exigeret earum bona pronunciatio, vel litteræ *h* valor : nam alia fundamentalis ratio nulla eſt aſſignabi-

bilis. Sed non ex primo capite, qvia vera illarum dictionum pronunciatio expreſsè, imò fortiſſimè litteram *ſ* auditui obtrudit, *h* autem nullô modô inſinuat. Neqve ex ſecundo ; quia *h* ex ſui primæva inſtitutione, & natura, nec in Latino, nec in Germanico, nec in Croatico Idiomate habet cauſare illum ſonum, qvi in pronunciatione earum dictionum auditur : ergo ex nullo capite ibi ſcribi debet *ch*.

Prob. min. Qvò ad ſecundam partem, nam primam qvilibet palpat. Qvia *h*, ubicunqve ponitur, ſemper, & ubiqve eſt *h*, & ùt *h* ex ſua natura efferri poſtulat. Patet in Latino : *habeo*, *hoſtis*, *vah*, *mihi*, &c. in Germanico : *ich*, ego : *dich*, te : *hoch*, altus, &c. in Croatico : *hodi*, vadas : *hiſa*, domus : *pehar*, urceus : *máh*, muſcus, &c. ergo *h* ex natura ſua non habet cauſare illum ſonum, qvi in enunciatione illarum dictionum auditur.

Dices : *h* utiqve ſe ſolô non poteſt concurrere ad illam enunciationem, benè verò ſi ei *C* præponatur. R. Littera *C* non poteſt alteri dare, qvod ipſa nul-

lò modò habet, licèt ei conjungatur. Patet in Latinis: *charitas*, *cheleuma*, *echo*, *chirotheca*, &c. Item in Germanicis: *nicht*, non; *mich*, me; *hoch*, altus, &c. ergo *h* etiam cum præpoſito *c* ad illum ſonum eddendum concurrere non poteſt.

Confirmatur. Suppoſitò ùt certò, litteram *c* ad illam enunciationem neceſſariò concurrere; nam ſcripta aliqva earum dictionum per *c*, omiſſis *h*, & *ſ.* ſic: *cerv*, *clovek*, legi, pronunciari, & intelligi poteſt; imò multi ſunt, qvi defectuoſi in lingva, ſic pronunciant, & facilè intelliguntur.

Jam ſcribatur *c* ſejunctim ab aliis ſimul poſitis ſic: *c ſerv*, *kric s*, poterit benè pronunciari, eſtò tractim, dummodo illud *e* qvod *c* qvà conſonans poſt ſe trahit, non efferatur. Imò ſinè *c* aliis litteris ſcriptis, prodibit plùs qvàm ſemiplena pronunciatio, ſic: *ſerv*, *kris*, &c.

Probemus nunc hæc tentare cum *h*, qvod cum *ſ* tentavimus, ſic: *c herv*, *kric h*, cogat jam, qvi vult, & qvantùm poteſt, nunqvam ex vi litterarum illam efferet pronunciationem. Si autem

tem omiſsò *c* ſcribatur ſic: *herv*, *krih*, ne à longè qvidem aſſimilatur hæc enunciatio illi, de qva ad præſens eſt ſermo: ergo *h* ad eam nihil facit.

Confirmatur ulteriùs. Dic, qvæſo, qvid judicii de hac ſyllabizatione: *h*, *a*, *ſa*; *b*, *a*, *ba*: *ſaba*. *h*, *l*, *e*, *b*: *sleb*. *h*, *u*, *s*: *sus*. *h*, *a*, *b*: *sas*. *h*, *e*, *r*; *ser*; *b*, *e*, *t*, *bet*: *serbet*, &c. nónne explodis eam? & tamen rectè ſic ſyllabizas; dum illas dictiones per *ch* ſcribis: nam *h* utì de ſe, ita ùt conjuncta litteræ *c*, eſt *h*, & ùt *h*, & non aliter efferri petit, ùt viſum eſt; tu autem contra naturam effers ipſum ùt *ſ.*

Dices: Modus illas dictiones per *ch* ſcribendi, eſt jam continuâ praxi probatus. ℟. Inveniri omninò libros, & manuſcripta non pauca, in qvibus tales dictiones ſcribuntur per *cſ*, & non per *ch*; & ſi alium præ manibus non habes librum, inſpice Evangelium Croaticum Illuſtriſſimi, & Reverendiſſimi D.D. Petri Petretich, Cathedralis Eccleſiæ Zagrabienſis digniſſimi olim Epiſcopi auctoritate Anno 1651. editum, & aliud Tyrnaviæ impreſſum, & habetis ſatis: omnia enim,

qvæ

Pokušajmo sada ispitati ovo sa *h* što smo pokušali sa ſ, kao: *cſherv, kric* h, zaključit će već tko želi i koliko može da nikada iz značenja slova onaj ne bi dobio izgovor. Ako se pak piše sa ispuštenim *c*, kao: *herv, krih,* ne može mu se ni izdaleka pripisati taj izgovor o kojemu je sada riječ: dakle, njemu *h* ništa ne čini.

Dalji dokaz. Reci, molim te, što misliš o ovoj silabizaciji: *h, a, ſa; b, a, ba: ſaba. h, I, e, b: sleb. h, u, s: ſus. h, a, h: ſas. h, e, r; ſer; b, e, t, bet: ſerbet,* itd. Zar te to ne uzrujava? A, ipak, ovako ispravno silabiziraš kad one riječi pišeš sa *ch*: naime, *h* traži da se upotrijebi tako da pridružen slovu *c* je *h*, i kao *h*, i da se drukčije ne izgovori, kao što je viđeno; ti ga ipak protuprirodno izgovaraš samog kao ſ.

Reći ćeš: Način pisanja onih riječi sa *ch* već je isproban neprekinu-tom praksom. Odgovaram: Dakako, ima knjiga i nemalo rukopisa u kojima se takve riječi pišu sa *cſ*, a ne sa *ch*; i ako pred sobom nemaš drugu knjigu, pogledaj hrvatsko Evanđelje, izdano nekoć s dopuštenjem presvijetlog i visokopoštovanog gospodina Petra Petretića,[23] vrlo dostojnog biskupa zagrebačke stolne crkve, ljeta 1651., i drugo u Trnavi tiskano[24] i bit će vam dovoljno: sve, naime, što se ovdje daje u pravilima ondje ćeš obilato pronaći. Istina, danas je doista na snazi način pisanja tih riječi sa *ch*: ali je također nesumnjivo da se taj način ni kojom praksom od davnine ne može tako odobriti i cijeniti da, iskrivljen i na lošu praksu naveden, prestane kršiti osnovna pravila pisanja.[25]

Zovi, molim te, rođenog Nijemca, Latina, Talijana ili Kranjca koji o tom tvom načinu pisanja sa *ch* dosad ništa nije čuo i daj mu pročitati ove riječi: *chacha, cherv, chichek, chúk* itd., kako će ih, misliš, izgovoriti? Posve je sigurno, na način na koji ti misliš nijedan neće ni pomisliti, već će pročitati: *kaka, kikek, kerv, kuk,* osim ako se možda njemačkim načinom prije ne snađe da pročita: *haha, herv, hihek, húk*: i dat će taj najvjerniji razlog svog izgovora; jer slova ch po svojoj prirodi niti žele niti mogu drukčije izgovoriti.[26]

Pouka. Stranci spomenute riječi, napisane i s *cſ*, ne izgovaraju na onaj način za koji mi tvrdimo da ih valja izgovoriti: već će čitati, ako su i ovako napisane: *cſzerv, cſzúk*, itd., jer ſ se tako u njih, osim u Talijana, izgovara. Odgovaram. Kad bi tako i izgovarali, bilo bi isto jer ne znaju da ſ u Hrvata označava puniji glas nego kod njih; uza sve to, bolje će postići pravilan izgovor nego čitajući napisano sa ch. Ako bi bili i samo jednom dobro obaviješteni o tome kako se ſ, po svojoj prirodi, u Hrvata mora izgovoriti, tada će te riječi bez poteškoće dobro izgovoriti. Ti pak, ako im kažeš za informaciju da se *h* treba izgovoriti kao ſ, svi će te s pravom ismijati, pa ni Talijan neće izostati.

XIII.

13. *K* je često u Hrvata prijedlog, te isto znači što i *ad*, i upravlja dativom: tada ga valja pisati rastavljeno od njegova padeža putem interpunkcija koje stoje kao znak da ih treba izgovarati zajedno s padežom. Npr. *k-tebi*, ad te; *k-Petru*, ad Petrum, itd. Kada pak sam padež počinje sa *k*, prijedlog treba ispustiti. Npr. *komori je priſzloníl,* ad Cameram appodiavit; *kuhinyi dohaja*, ad culinam propinqvat; hodi kovacſu, vadas ad fabrum, itd., a ne bi vrijedilo: *k-kuhinyi, k-kovacſu,* itd.[27]

XIV.

14. *Z* i *V* također su prijedlozi, te jedan znači *in*, a drugi *cum*, i o njima samima treba isto misliti što i o *k*. Npr. *z-tremi vóli*, cum tribus bobus; *z-mecſem*, cum ense, itd., *zébczi* je *vrábecz ſzedel*, cum fringilis passer sedebat; a ne valja *z-zebczi*. Isto je kada padež počinje sa *ſz*: npr. *ſzovum je skanyecz ſzedil*, cum bubone accipiter sedebat; i ne bi valjalo *z-ſzovum, v-Petru* je *mudrozt*, in Petro est sapientia; v-hiſi, in domo; taj se također može spojeno pisati kao: *vPetru, vHiſi,* itd.

Kada i njegov padež počinje sa v, tada se prijedlog ili mora ispustiti, ili, što će biti bolje, izmijeniti u u. Npr. *vodu je zkocſil*, in aquam saltavit; *voizki je poginul*, in bello occubuit; *vúgoru je vudiczu* naſsel, in angvila hamum invenit. Ili kao: *u vodu, u voizki,* itd.,[28] ne bi pak valjalo ovako: v-vodu, v-voizki, itd.

Kad padež počinje s *u*, ako se piše spojeno, treba *v* predmetnuti, ili pisati odvojeno s interpunkcijama. Npr. *vutrobe*, in utero; *vudarczu*, in ictu, itd. Ili kao: *v-utrobe, v-udarczu*, itd.

XV.

15. U slučaju kad *Vu* nije nazočan kao prijedlog, trebaju se češće, prema značenju izgovora, zajedno u istom slogu *v* i u naći i pisati, kao: *ovu bukvu vútlu*, hanc fagum cavam; *vuk*, lupus; *vúzda*, froenum; *vura*, hora; *kumztvú*, compaternitati; *lyudztvú*, populo, itd., a ne bi valjalo: *uuk, uura, ouu*, itd., jer je *u* uvijek i svugdje *u*, te se izgovara kao u i umnaža slogove.[29]

Katkad, ipak, pravi izgovor zahtijeva da se *u* predmetne suglasniku *v*, kao u: *ſzuva,* trudit, *guvno*, area; *obuva* se calceat; *ſzozuva*, calceos exuit, itd.

XVI.

16. *L. N.* Ova slova u nekim riječima tako teku da punija postaju i jezik u njihovu izgovoru skoro čitavom svojom širinom djeluje. Za bilježenje slovima čitatelju na taj način, svakom od spomenutih slova valja postponirati *y*, inače bi se samim tim izmijenilo značenje riječi i izgovor, npr. nisu isto: *Prelya*, netrix; i *prela*, nevit. *Mélya*, farina; *mela*, scopabat. *Poſsilya*, mittit; *poſsila*, totum consuere finivit. *Molyi*, tineae; *moli*, orat. *Volya*, voluntas; *vola*, bovem. *Kraly*, Rex; *kral*, furabatur. *Ssalye*, mittit; *Ssale*, nugae. *Selya*, desiderium; *Sela*, metebat. *Glavnya*, est longum et crassum lignum; *glavna*, capitalis. Menye, minus; *mene*, me. *Senye*, metit; *Sene*, foeminae. *Kanye*, vultures; *kane*, intendunt. *Sziny*, abramis; (est piscis) *Szin*, filius. *Szenya*, somnium; *Szena*, foenum. *Hranya*, conservat; *hrana*, victus, itd.[30]

XVII.

17. *G.* Ono što je rečeno o punima *L* i *N* ili o tekućima, jednako se, na svoj način, potvrđuje o slovu *G*; naime, u izgovoru nekih riječi, on se tako stapa da se, postavši mekši, tu jedva zapaža, npr. *povegy mi*, dicas mihi; bez, *y* naime, neće biti isti izričaj. Isto tako *dohagyam,* advenio; ergyav, rubiginosus; *megyimorje*, interamnium; *vermegyija,* territorium; *zbugyen*, ecxitatus; *vkragyen*, furto ablatus; *rigy*, dicitur de boveruffo; *hangyár,* magnus, i logus culter; *rogyen*, natus; *obſzugyen*, judicatus; *desgy*, pluvia; *mésgyen*,[31] dicitur de arbore, dum in Vere jam habet sub cortice succum; *Gyurgetinecz*, est vocabulum cujusdam possessionis, habens duo *g*, sed diversimode pronunciantur (naziv je nekog posjeda koji ima dva g, ali koji se različito izgovaraju); *regyen*, ordinatus, itd. Pa premda ovaj način govora nije svugdje u Hrvatskoj prihvaćen, naime, drugdje kažu *dohajam, pové mi, redjen, vkradjen,* itd., gdje ipak jest, čitatelju treba sa *y* označiti jer inače, prema oznaci slova, neće moći ispravno izgovoriti.[32]

XVIII.

18. *Yi.* Kad ispravan izgovor riječi sa spomenutom puninom označuje samoglasnik i, treba se pisati iza *y*, inače bi se značenje riječi pobrkalo. Npr. *Kralyi*, Reges; *Kraly*, Rex. *Sulyi*, pustulae; *Suly,* pustula. *Molyi,* tineae; *moly*, tinea. *Konyi*, equi; *kony*, eqvus. *Dinyi*, peponi; *díny*, peponum. Isto tako: *Selyi,* desiderio; *kolyi,* jugula; *zemlyi*, terrae; *gnyíl*, putridus, itd.[33]

Dices : Eſt nimis difficilè tot mentè tenere Regulas , & tanta cum diligentia his intentum eſſe minutiis. R. Non ſolùm nimis difficilè , ſed etiam prorſus impoſſibilè eſt nolenti diſcere. Dic , qvæſo , ſi nullô modô unqvam litteris vacare voluiſſes , qvot de facto Alphabeti litteras noſceres ? abſolutè nullam ; ſed qvia animum ſeriò appoſuiſti , noſcis omnes , & earum adminiculô habes alia plura , qvæ te exornant , & fortè longô à domeſticis tuis intervallô diſtinctum reddunt : ſic fac cum his Regulis , nec ſenties difficultatem illam , qvam fortè times : nam ſi ſæpiùs eas attentè relegeris , & aſſiduè practicare perrexeris , ita intra unum menſem tibi reddes familiares , ut tecum natas putaveris.

Jam finaliter genuinè fateor , me tam in Præfatione harum pagellarum , qvàm per decurſum earundem neminem tangendi intentionem habere , meúmqve ſermonem totum , & per ſingulas partes eſſe ad Studioſos , eósqve ſolos , qvi Regu-

gulas debitè ſcribendi habere , & diſcere deſiderant. Salvô ſemper aliis qvibusvis debito reſpectu , eorúmqve meliori ſentimine.

FINIS.

XIX.

19. *Tij.* Neke riječi, kad se ispravno izgovaraju, traže iza *y* ne samo samoglasnik *i* već također i suglasnik *j*; npr. *vermegyíja, gnyíje*, itd., naročito kada se partikule *je, ju*, est, illas, illam, pišu zajedno s nekom riječi, što mnogi običavaju, doduše ne loše; jer ih ni sam izgovor jedva ili uopće ne razlikuje, npr. *vzemlyije*, in terra est; *vprelyije,* in netrice est; *vkanyije*, in vulture est; *zadnyije*, ultimus est, itd. bolje je ipak, pišući ih, ovako odvojiti: *vzemlyi je, zadnyi je*, itd., te će manja biti opasnost od pogreške nego da se prethodnim načinom pišu; a lakše se i čitaju.

XX.

20. *ij.* Izgovor nekih riječi izričito traži na njihovu kraju dva *i*, pa ih tako treba i pisati da se ne brkaju s drugima. Npr., različito je: *Ztoij*, stat; *ztói*, sta. *Gnoij*, fimat; *gnói*, fimus. *Koij*, educat; *koi*, qvis. *Broij*, numerat; *broi*, numerus. *Póvoij*, fasces; *póvoj*, fascis. *Pózoij*, dracones; *pózoi*, draco. *Dvoij*, dubitat; *dvoi*, duo, ili duplex, ili bini. *Moij*, mei; *mói*, meus itd.[34]

XXI.

21. Iz onoga što je rečeno očito je da *y* i *ij* nisu isto, naime *y* nije baš *i* u hrvatskom, kao što je viđeno, nikad, naime, ne služi kao *i*; u latinskom se također katkad stavlja da bi se razlikovao *i* u riječima Gymnasium, Dyscolus, Hymnus itd.; *ij* su zapravo dva *i*, a stavlja se i umjesto *i* i umjesto *j*.[35] Dakle, neka se pazi da se iznad *y* ne stavljaju točke, osim ako treba; inače će se češće događati izmjena značenja. Npr., *Ssalye*, mittit; *ſsalije*, vexat eas. *Kolye*, jugulat; *kolije*, currus. *Ssanye zavrecſi*, somnia debent sperni; *ſzanije zavrecſi*, trahae debent abjici. *Kanyu*, vulturem; *kaniju*, intendunt, itd.

XXII.

Mnogo je, osim toga, riječi kojih pravilan izgovor znatno više privlači samoglasnik jednog nego drugog sloga; stoga se čini da ih tu ima dva i da valja pisati jednovrsne samoglasnike. Zaista, budući da je to teško uvijek obdržavati, treba takav samoglasnik "oštrim" naglaskom obilježiti:[36] ako se, naime, ne bi jedno ili drugo izvršilo, riječi bi se pobrkale. Tako nisu isto *pécs*, fornax; *pecs*, affare. *Mélye*,

farinae; *melye*, molit. *Bécs*, est moneta minima; *Becs*, Vienna. *Páſz*, canis. *Kóſze pecſe*, merulas assat; *koſze*, falces foenarias. *Szad*, fructus; *ſzad*, nunc. *Ztár*, est qvaedam men-sura; *ztar*, senex. *Mláka*, est qvaedam possessio;[37] *mlaka*, lacuna. *Zébe*, friget; *zebe*, fringilae. *Gubé*, perdunt; *gube*, fungi arborei. *Fáli*, gratias agit; *falí*, deest. *Ból*, dolor; *bol*, pungebat. *Szolí*, salit; *ſzoli*, salis. *Zkúp*, avarus; *zkup*, simul. *Oztrúga*, radendo mundat, npr. caseum; *óztruga*, calcar. *Goztí*, epulis tractat; *gozti*, convivae. *Selyí*, optat; *ſelyi*, desiderio. itd.

Postoje i druge, skoro neizmjerne, riječi koje zbog pravilnog izgovora valja tako označiti, pa možda iz toga ne bi zbrka proizlazila kao iz prethodnog, npr. *Bedák, Ssupelyák, Ziják, Szín, Diák, Kapelán, túzt, ozívat, Kapitán, vútel, hrázt, plót, tázt, JálJa, JálJsa, brézt, krázt, glúh, razkápat, púſi, múh, ſzúh, múſi, búh, gús, óbojek, kumztvó, príverſek, dicſaríja, Gozpodztvó, loncſaríja, obilјé, óbramba, oztrés, pokóini*, itd., od kojih će mnoge domaći čovjek, gotovo vješto, bez naglaska izgovoriti, dok će mnoge ipak bez oklijevanja jedva izgovoriti, ako refleksno ne pročita i ako ga doslovni smisao slova na to otvoreno ne navede. Stranac će pak izvesti samoglasnik koji treba biti stegnut i stegnut će onaj koji treba biti izgovoren; a kad vidi naglasak, neće mu ništa biti teško. Dakle, valja svugdje postaviti naglasak gdje ga zahtijeva pravilan izgovor, da se pisanje što više prilagodi sposobnosti svakog čovjeka, te da pisac izbjegne prigovore mnogih.

Reći ćeš: Zaista je vrlo teško obdržavati tolika moja pravila i tolikim marom voditi brigu o tim sitnicama. Odgovaram: Ne samo da je osobito teško, već je i posve nemoguće naučiti onoga tko ne želi. Reci, molim te, kad ne bi htio ni na koji način nikad nastojati oko slova, koliko bi zapravo poznavao slova abecede? Upravo nijedno; ali jer si duhom zbiljski prionuo, znaš ih sva, i pomoću njih imaš mnoge druge stvari koje te rese i čine te možda mnogo drukčijim od tvojih ukućana: tako čini s ovim *Pravilima* i nećeš osjetiti njihovu težinu koje se možda bojiš: naime, ako ćeš ih češće pozorno iznova čitati i nastaviti ustrajno vježbati, u roku od mjesec dana tako ćeš ih usvojiti da ćeš misliti kako si se s njima rodio.

Već na kraju, iskreno priznajem da, koliko u *Predgovoru* ovih stranica, toliko i tijekom njih samih, nemam namjeru nikoga povrijediti, te da je moj govor u cjelini i u pojedinim dijelovima posvećen učenim ljudima i jedino onima koji Pravila ispravnog pisanja žele imati i naučiti. Zadržavajući uvijek dužno poštovanje prema svima drugima i njihovu boljem osjećaju.

(*Prevela s latinskoga: mr. Tihomira Mršić*)

LITERATURA

Adam Alojzije Baričević: *Catalogus Iibrorum ab a. 1690 ad a. 1800*, Zagrabiae impressum, rukopis u NSB, Zagreb.

Franjo Fancev, 1936.: *Hrvatska književno jezična pitanja u pismu Splićanina Mateja Albertija* iz god. 1697., Vrela i prinosi, br. 6. Sarajevo.

Darija Gabrić-Bagarić, 1986.: *Jezik Bartola Kašića*, Sarajevo.

Ljudevit Gaj, 1830.: *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* (...), Budim.

Jožef Gjurkovečki, 1820.: *Kratko-spravek evangeliumov nedeljneh* (...), Pešta.

Martin Hajnal, 1906.: Nikolaus Krajačević-Petar Petretić, Archiv für slavische Philologie, Bd. 28, Berlin.

Vladimir Horvat, 1986.: *Crkva u hrvatskom narodnom preporodu*, Zagreb.

Vladimir Horvat, 1994.: Jezikoslovno djelovanje mladoga Bartola Kašića, Zbornik radova o Bartolu Kašiću, Zadar.

Astrid Jahreiss, 1990.: Grammatiken und Orthographielehren aus dem Jesuitenorden eine Untersuchung zur Normierung der deutshen Schiftsprache in Unterrichtswerken des 18. Jahrhunderts, Germanische Bibliothek, neue Folge, Reihe 3, Heidelberg "Winter".

Andrija Jambrešić, 1742.: Lexicon latinum..., pretisak iz 1992. u izd. Zavoda za hrvatski jezik, Zagreb.

Andrija Jambrešić, 1745.: *Manuductio ad Croaticas dictiones debite scribendas* (...), Zagrabiae.

Alojz Jembrih, 1986.: *Kajkavska gramatika Ignacija Szentmártonyja* (1783.), Radovi za znanstveni rad, JAZU knj. 1, Varaždin.

Alojz Jembrih, 1990.: *Hrvatski filološki aspekti*, "Revija" - Osijek, Čakovec

Alojz Jembrih, 1994.: *Bartol Jurjević prvi hrvatski pisac konverzacijskog priručnika i rječnik*, Gazophylacium, II, br. 3-4, Zagreb.

Alojz Jembrih, 1994.: *Juraj Dijanić i njegovo djelo*, Samobor.

Dragutin Kniewald, 1967.: *Das Kroatische als liturgische Sakralsprache*, Geschichte der Ost-und Westkirche in ihren Wechselseitigen Beziehungen, Wiesbaden

Mijo Korade, 1995.: *Biskup Petar Petretić*, Zagrebački biskupi i nadbiskupi Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.-1994., Zagreb.

Franz Wezel Mareš, 1973.: *Kyrillo-Methodianische Wurzeln der tschechischen diakritischen Orthographie*, Sonderdruck aus dem Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wisseschaften, 110. Jahrgang, Wien.

Tomo Maretić, 1889.: *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Djela JAZU, knj. IX., Zagreb.

Milan Moguš-Josip Vončina, 1969.: *Latinica u Hrvata*, Radovi za slavensku filologiju, br. 11, Zagreb.

Milan Moguš-Josip Vončina, 1983.: *Salo debeloga jera*, Djela JAZU, knji. 58, Zagreb.

Milan Moguš, 1990.: *Filološki pogled na Kašićev "Hrvatsko-talijanski rječnik"*, Filologija, HAZU, knj. 13, Zagreb.

Miloš Okuka, 1975.: *Sava Mrkalj als Reformator der serbischen Kyrilliza*, Slavische Beiträge, Bd. 91, München.

Valentin Putanec, 1986.: *Lingvistički rad Pavla Vitezovića (1652.-1713.)*, Forum, XXV., br. 3-4, Zagreb.

Antun Šojat, 1970.: *Pravopis stare kajkavske književnosti*, Filologija, JAZU, knj. 6, Zagreb.

Antun Šojat, 1982.: *O nekim problemima transkripcije starih kajkavskih tekstova*, Hrvatski dijalektološki zbornik, JAZU, knj. 6, Zagreb.

Antun Šojat, 1989.: *Hrvatski jezik u Glavinićevim djelima*, Zbornik radova o Franji Glaviniću, JAZU Zagreb.

Olga Šojat, 1977.: *Hrvatski kajkavski pisci*, knj. I., Zagreb.

Johann Schröpfer, 1968.: *Hussens Traktat "Orthographia Bohemica"*, Slavische Studienbücher, Wiesbaden.

Pavao Vitezović, 1696.: Kronika aliti spomen vsega svieta vikov (...), Zagreb.

Josip Vončina, 1985.: *Temelj i putovi Gajeve grafijske reforme*, Filologija, JAZU, knj. 13, Zagreb.

BILJEŠKE

[1] Kad se govori o reformi latinice u Hrvata zaboravlja se na skoro sličnu reformu u Čeha i na to da su neka grafijska rješenja u kajkavskoj ortografiji vrlo bliska češkoj grafiji 14. i 15. st. Usp. J. Schöpfer, *Hussens Traktat "Orthographia Bohemica", Die Herkunft des diakritischen Systems in der Schreibung slavischer Sprachen und die älteste zusammenhängende Beschreibung slavischer Laute*, Slavistische Studienbücher, IV, Wiesbaden 1968.; F. Wenzel Mareš, *Kyrillo-Methodianische Wurzeln der tschechischen diakritischen Orthographie*, Sonderabdruck aus dem Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 110. Jahrgang, Wien 1973., 81-89. Bez pretjerivanja, mogli bismo reći da su se kajkavski reformatori latinice mogli ugledati u češku latinicu spomenutoga razdoblja isto kao što se u 19. stoljeću ugledao Ljudevit Gaj. "Diese Reform Hussens, die tschechische diakrtitische Orthographie, kam später auch anderen Völkern, besonders den slavischen (und der interna-tionalen Transkription) zunutz, darunter auch den Kroaten, als Ljudevit Gaj in den dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts die Hatschek-Orthographie für das kroatisch-slovenische Sprachgebiet übernahm." (Mareš, 1973., 99).

[2] Da Petar Petretić nije autor *Svetih Evangeliomov* (1561.) pokazao je već 1906. Hajnal. Juraj Habdelić je 1674., u svojem djelu *Pervi oca našega Adama greh*, također naveo Krajačevićeva kao autora spomenutoga Evanđelistara (usp. O.Šojat, 1977., 301). Ako se usporedi Krajačevićevo djelo *Molitvene knjižice* (...) iz 1640. s Evangeliomima (1651.) razvidno je da je već u njima upotrijebio pravopis o kojem sada u *Dodatku* Evangeliomima razlaže. Svojedobno i Dragutin Kniewald, 1967., 57 u vezi s Krajačevićevim lekcionarom, zapisuje u bilješci 8: "(...) Im s.g. Kaj-Kroatisch, das in Zagreb gesprochen wird, erschien ein Lekcionar mit Erläu-terungen, nach der Perikopenordnung der Domkirche von Zagreb, 1586., in Varaždin, herausgegeben (und zusammengefasst, A.J.) von Antun Vramec. (...) Die Übersetzung des Zagreber Lektionars des P.(ater) Nikolaus Krajačević S.J., von Bischof Petrus Petretić 1651. in Graz herausgegeben, erlebte viele weitere Ausgaben: 1694. in Trnava, 1730, 1778, 1787, 1807. in Zagreb. Außerdem sind in Budapest, Zagreb und Wien im 18. und 19. Jh. viele Lektionarien nach Zagreber Art erschienen." Ovdje spomenuti, 1586. u Varaždinu, tiskani lekcionar, bila je Vramčeva Postilla, (v.pretisak s pogovorom Alojza Jembriha, izdanje: HAZU i Kršćanska sadašnjost, Varaždin-Zagreb 1990.),

[3] Pázmány Péter (1570.-1637.) bio je kardinal i nadbiskup estergomski (von Gran/ Esztergom). Godine 1587. stupio je u isusovački red i postao vodeća osobnost mađarske protureformacije.

[4] Teško je vjerovati u Jambrešićevo autorstvo, jer *Upute...* (1745.) imaju malo zajedničkoga s onim u *Lexiconu Latinumu...* (1742.). Uostalom u *Uputama* se ne iskazuje grafem koji je predložen u Jambrešićevu rječniku (1742.), naime, *s'* (ž), a s‹ (š); isto tako u *Lexiconu* (1742.) je *ch* za *č*, dočim *Upute* (1745.) predlažu *cs* za *č*. No, autora *Uputa ...* vjerojatno će trebati i dalje tražiti među isusovačkim profesorima zagrebačkog Gradeca.

[5] Gledano kronološki, to je načelo fonološkoga pisanja, napisano 1745., starije od istoga načela što ga je Johann Christoph Adelung (1732.-1806.) zapisao u svojem djelu: *Vollständige Anweisung zur Deutschen Orthographie*, Leipzig 1788., 28: "Schrieb wie du

sprichst ist das höchste und vornehmste, und wenn man die folgende nähern Bestimmungen dazu nimmt, auch das einzige Grundgesetz für die Schrift in allen Sprachen" (Cit. prema Moguš-Vončina, 1983., 23). Prema tome, pohvala "Salu debeloga jera" Save Mrkalja, zbog primjene "Adelungova načela", svakako ima drukčije svjetlo, jer načelo koje je spomenuo Adelung, imamo već 1745. Ljubomir Stojanović je 1924. pisao: "(...) Nema sumnje da ideje u ovoj knjižici (Salo debeloga jera, 1810., A. J.) nisu originalne, već Adelungove. To se nesumnjivo vidi po Adelungovu pravilu: *piši kao što govoriš*, koje Mrkalj ponavlja, a i u istoj knjižici naziva Solarića našim budućim Adelungom" (Cit. prema Okuka, 1975., 39).

[6] I u gramatici *Einleitung zur kroatischemn Sprachlehre für Teutsche* (1783.) - Uvod u hrvatsku slovnicu za Nijemce, Ignac Szentmártony (mlađi), također ističe da su q i x u hrvatskom jeziku "posve nepoznati", tj. ta slova nisu u kajkavskom jeziku u upotrebi (v. Jembrih, 1986., 284, 287).

[7] Možda se pod "pravim ilirskim" misli na Bartola Kašića i znak c (č). v. Horvat, 1994., 61-89 i tamo citiranu literaturu. Treba se prisjetiti kako je Splićanin Matija Alberti (1555.-1624.) predlagao Aleksandru Komuloviću (1548.-1608.) da za č uzme c: "no mislim da bi trebalo pisati *"istumàci"*, a ne kako vi pišete *"istumacci"*, pisao je Alberti Komuloviću. (v. Francev, 1936., 10-15)

Pregled grafija hrvatskih pisaca dao je Tomo Maretić, Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima, Djela JAZU, knj. IX., Zagreb 1889.

[8] Tako je i 1820. Josip Đurkovečki slično razmišljao: "Kajti C več vu sebi skrovnem načinom zaderžava Z' zato drugi Z' kakti nepotreben pisati se ne bude mogel v.p. *Car*, ne pako *Czar*". Pavao Vitezović (1652.,-1713.) i u svojoj pravopisnoj reformi iz 1700. predlaže c. Usp. Putanec, 1986., 349-356.

[9] Već iz takva upućivanja na "pravi ilirski" lako se može shvatiti autorovo "skriveno" približavanje zajedničkoj grafiji.

[10] Nije li tu suponirano načelo - *jedan znak za jedan glas*!? Autor je otišao korak dalje od Kašićeve grafije u kojoj nalazimo grafem c u funkciji grafema: c, č i k. Usp. Gabrić-Bagarić, 1984., 28-31.

[11] Na prvi pogled taj znak izgleda kao njemačko ß. Međutim riječ je o digramu (ligaturi, sveznici) ſs /š/. Usp. Dodatak pretiska Jambrešićevog *Lexicona Latinum* (1742.), izd. Zavod za hrvatski jezik, Čakovec, 1992, LXIX gdje je riječ o slovu s.

[12] Đurkovečki u nav. dj. slično navodi: "Vu izgovaranju horvatskeh rečih koje se od S počimljeju potrebuje se trojverstni glas, zato gde se čuje Z kakti piskanje, vu takve priliki naj se slova S zmijinom plazenju spodobna meče. v.p. *Sin*, ne pak *Szin*" (XIX).

[13] Usp. Šojat, 1970., 273.

[14] Autor se odlučuje za geminatu tt što opravdava semantičkom raznolikošću dajući za to dobar primjer.

[15] Autor inzistira da se dotad tradicionalno bilježenje *v* /u/, *u* /v/ napusti, opravdano obrazlažući pravilo kad se piše *u* a kad *v*. Spomenimo da je Istranin Franjo Glavinić (1585.-1652.) u svojem djelu *Cvit svetih* (...), 1628. upotrijebio grafijski sustav koji je "u osnovi madžarski, tj. sjevernohrvatski, odnosno kajkavski pravopis" (v. Šojat, 1989., 335).

[16] Vrlo jasno funkcionalno pravilo za glas *j* te *i*, oba imaju svaki svoju glasovnu vrijednost, usp. Šojat, 1970., 271.

[17] I u današnjem hrvatskom pravopisu glas j predstavlja sličan problem, o tome vidi: Ivo Škarić, *Slovo, glas i fonem j*, Jezik, god. 32, br. 5, Zagreb 1985., 131-137.

[18] To odgovara onome što je kasnije, 1788., pisao Adelung: "sprich wie du denkst".

[19] Autor je već tada riješio svaku nedoumicu koja muči (možda i danas) mnoge pri transkripciji kajkavskih tekstova. (v.o. Šojat., 1986., 361.)

[20] Slični će problem uočiti pet godina poslije, 1750., Sigismud Valentin Popovič, u svojem djelu *Untersuchungen vom Meeren* o trojnoj glasovnoj vrijednost digrama *ch* /k/, /h/, /č/, v. Popovič, 1750., XXI-XXII. To je i Lj. Gaja mučilo, 1830., 10, usp. Vončina 1969., 78.

[21] Sudeći po kasnijim izdanjima, prijedlog da se za /č/ ne piše znak (digram) *ch*, nije usvojen. Tako Josip Ernest Matijević u svojim Rastolnačenjima Evange-liumov nadeljneh (...), 1796. upotrebljava: ch /č/, ʃz, z /s/, sh /š/, ʃ, /ž/. Usp. također grafiju *Hižne knižice* (1796.) Jurja Dijanića, v. Jembrih, 1994., 76-80.

[22] Dakle, pri tom pravilu autor aludira na tzv. vokalno r (*-er-*) s preporukom da se pri čitanju glas e ne čuje. Slično će govoriti i spomenuti Szentmártony 1783., pa i Ignac Kristijanović 1837., 3: "Vom e ist noch zu merken, daß es in Wörtern, in welchen es nach einem Mitlauten folgt, gar nicht gehört wird, in welchem Falle es aber ohne Tonzeichen steht" (v. Jambrih, 1986., 285).

[23] O Petru Petretiću, v. Korade, 1995., 333-339.

[24] Vidi naslov djela ovdje u faksimilu.

[25] Autor želi naglasiti kako i tradicija može biti u suprotnosti s pravilom.

[26] Svoje mišljenje glede digrama ch /č/ izreći će Slovenac Primož Trubar (1508.-1586.) kad je odgovarao na primjedbe Pavla Skalića (1534.-1575.) koji je prigodom recenzije Trubarova prijevoda Novoga Testamenta (Evanđelja) predlagao Trubaru da za /č/ uzme *ch* a ne *zh*. Trubar je tada (1560.) odgovorio: "(...) Zato hoče moj sodnik za *zhlouik*, tj. *človek,* postaviti *chlouik*; tega pa ne bo noben Nemec ne Latinec nikoli bral kot *zhlouik* ali *tschlouik*, temveč kot *klouik*, ali *hlouik* (...)", Cit. kod Jembrih, 1990., 170. Slično je i Popović 1750. razlagao.

[27] To je rješenje i dandanas u hrvatskome pravopisu.

[28] Dakle protetsko *v-*. Sličan problem uočio je i Atanazije Jurjević u svojoj knjizi objavljenoj 1629. u Beču: *"Od nasledovanja Isukarstova"*, obratio se je čitatelju na latinskom jeziku, razlažući o slovima *i, u,* pa kaže "suglasnički i mijenja se u *y: yedan-*unus; suglasnički u bit će v: *voda-*aqua". Zatim govori o slovima *c*, s." Kad se slovo c izgovara oštrim zvukom ispod njega se stavlja repić *ç: çarv-*varmis (čarv), ako je njegov izgovor dubok po zvuku, a iza njega slijede: *a, o, u,* onda mu se dodaje z: *stolicza-*sedes". (usp. ovdje u Pravilima II., 2. o slovu C). " Ako se s izgovara dubokim zvukom, uvijek će biti pisan ʃ: ʃtar-senex, ali kad se pak mijenja u *x*, bez živog izgovora (glasnog izgovora) ne može se dati sigurno pravilo". Prijevod prema primjerku Jurjevićeve knjige koja se nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Beču, sign. 17.H.75.

[29] Postavlja se pravilo, ne zamjena dvaju različitih grafema za jedan glas: u /u/, v /v/.

[30] Primjerima koji su predočeni želi se naglasiti kako je bitno razlikovati palatalni glas od nepalatalnoga, pri čemu autor pravila XVI. nije uzimao u obzir akcent ni otvoreni i zatvoreni vokal *e*, što je razumljivo jer nije bio dijalektalnog u današnjem poimanju te riječi.

[31] Dakle, riječ je o umekšanom izgovoru današnjega đ /g/.

[32] Autor se osvrće na izgovor na terenu, živi govor.

[33] Slično kao što je s palatalnim i nepalatalnim lj /ly/ i nj /ny/.

[34] Usp. O. Šojat, 1986., 361.

[35] To potire Šojatovu, 1970., 272 tvrdnju: "da se zbog fonetskih razloga pišu kadšto i slogovi *ji* ili *ij* samo jednim znakom s *i*, a samo *j* s dva i znaka", Šojat, 1982., 292.

[36] Riječ je o akutu (accentum acutum ´).

[37] U Turopolju se i danas nalaze mjesta Mala Mlaka i Velika Mlaka.